

Tim Crothers

Het schaakmeisje

*Een verhaal over leven, schaken en de buitengewone
droom van een meisje dat grootmeester wil worden*

Proloog

Ze wint de beslissende partij, maar ze heeft geen idee wat dat betekent. Niemand heeft haar verteld wat er op het spel staat, dus ze speelt gewoon zoals ze dat altijd doet. Ze heeft geen idee dat ze zich heeft gekwalificeerd voor de schaakolympiade. Ze heeft geen flauw benul wat een olympiade is. Ze heeft geen idee dat ze door haar kwalificatie over een paar maanden naar het afgelegen Chanty-Mansiejsk in Sibirië zal vliegen. Ze heeft überhaupt geen idee waar Rusland ligt. Als ze het hoort, stelt ze slechts één vraag: 'Is het daar koud?'

De negen teamgenoten met wie ze naar de olympiade gaat, zijn allemaal in de twintig, zo'n tien jaar ouder dan zij. Hoewel ze een aantal van hen al een tijdje kent en samen met hen de zevenentwintig uur durende reis naar de andere kant van de wereld aflegt, weet geen van haar teamgenoten waar Phiona Mutesi precies vandaan komt en wat haar toekomstplannen zijn, want ze komt uit een plaats waar meisjes als zij niet over dat soort dingen praten.

19 september 2010

Lieve mama,

Ik ging naar het vliegveld. Ik vond het heel leuk om naar het vliegveld te gaan. dit was pas de tweede keer dat ik van huis was. Toen ik bij het vliegveld kwam was ik best wel bang omdat ik straks tegen de beste schakers van de wereld moet spelen. Ik zwaaide naar alle vrienden en broers. Een paar huilden omdat ze me gingen missen en ik weg moest en ze zeiden suukzes. Ze zeiden dat ze voor me gaan bidden. En toen gingen we in het vliegtuig en vlogen van Uganda naar Kenia. Het vliegtuig ging heel hoog omhoog. Ik zag

heel veel heele mooie wolken. Deze keer dagt ik dat ik misschien wel in de hemel was. ik vroeg God me te beschermen, want wie ben ik dat ik hier in het vliegtuig zit. Het was dus de kracht van God. we kwamen toen daarna heel goet in Kenia aan. Toen was ik heel moe en ze gaven me keek dit op broot leek. Ik had dat nog nooit gehat en het was heel zoet en ik vont het lekker.

Toen gingen we naar Doebai en toen hadden we nog een heel groot vliegtuig. Toen gaven ze ons ook heel veel eten. ik had veel honger. Ik bad God om te vraagen of hij ons heel goet besgermen wilde. En dat deed hij dus. En toen kwamen we heel goet aan. Ik verbaast over de mensen die mee op reis waren. Ze waren als ouders. ze waren heel aardig en goet tege me en mijn koots deed alsof ik zijn baby was. Wat ik nooit eerder had gedagt. Dat was dus de eerste dag.

Toen kwamen we in Doebai en was het best wel heel erg anders. Allemaal alleen daar. En toen stapten we op het laatste vliegtuig dat ons naar Ruslant bragt. We bidden voor goede aankomst. Het vliegtuig vloog. We waren heel hoog boven de gront. Ik dagt dat ik bijna de heemel aanraaken kon. Ook die wolken waren heel mooi. toen kreeg ik eten dat ik niet kende en ik was daar dus niet aan gewent. Ik voelde me niet heel lekker. Ik dagt dat ik bijna overgefen moest. Toen kwamen we ook goet aan. We werden begroet op het vliegvelt. En toen kregen we kaamers.

De openingsceremonie van de schaakolympiade van 2010 wordt in een ijshal gehouden. Phiona heeft nog nooit ijs gezien. Er zijn laserkanonnen, wollige mammoeten, dansers in rare bollen, mensen die verkleed zijn als looper, pion of dame en die over een heel groot schaakbord op het ijs lopen. Phiona leunt met haar kin op haar handen en staart ernaar alsof ze in een sprookjeswereld is beland. Ze vraagt of dit elke avond zo gaat en krijgt te horen dat dat niet zo is en dat de hal meestal gebruikt wordt voor hockeywedstrijden, concerten en circusvoorstellingen. Phiona heeft van geen van die dingen ooit gehoord.

Ze gaat terug naar het hotel, dat met zijn vijftien verdiepingen veruit het hoogste gebouw is waar Phiona ooit in is geweest. In de lift wordt ze bijna duizelig van de spanning, alsof ze in een achtbaan zit. Daarna staart ze een halfuur lang uit het raam van haar hotelkamer op de zesde verdieping, omdat ze amper kan geloven dat de mensen die be-

neden over straat lopen zo ontzettend klein zijn. En dan neemt ze een lange, warme douche in een poging de sloppenwijk waar ze woont van zich af te spoelen.

De volgende middag staat ze voor het eerst op de plek waar het toernooi zal plaatsvinden, in een enorme tennishal met allemaal gekleurde lijnen op de grond, waar honderden spiksplinternieuwe schaakborden staan opgesteld. Ze ziet ook meteen dat ze met haar veertien jaar een van de jongste deelnemers van het toernooi is, waaraan in totaal meer dan dertienhonderd spelers uit 141 verschillende landen meedoen. Ze krijgt te horen dat er nog nooit zo veel topschaaktalenten van over de hele wereld ergens bijeen zijn geweest. Daar wordt Phiona wel wat zenuwachtig van. En geef haar eens ongelijk. Tussen al die deelnemers moet ze haar land, Uganda, vertegenwoordigen, en ze speelt nu niet tegen andere kinderen, zoals ze dat in Katwe gewend is. Nee, ze speelt nu tegen volwassen vrouwen, en wanneer haar eerste partij bijna begint en ze haar tafel niet meteen kan vinden omdat ze nog maar net heeft leren lezen, denkt ze steeds: hoor ik hier wel?

Haar eerste partij moet ze tegen Dina Kagramanov, de Canadese nationaal kampioene. Kagramanov is geboren in Azerbeidzjan, in Bakoe, waar de voormalige wereldkampioen Garri Kasparov ook vandaan komt. Kagramanov heeft op haar zesde van haar grootvader leren schaken. Dit is haar derde olympiade en ze schaakt met haar vierentwintig jaar al heel wat jaren op topniveau, langer dan Phiona op deze aardbol rondloopt. Ze vormen een opvallend koppel, de blanke vrouw die met zwart speelt tegenover het zwarte meisje dat met wit speelt.

Kagramanov gokt op Phiona's onervarenheid en lokt haar meteen al bij de opening in de val, waardoor ze een pion voor komt te staan. Phiona zit op het puntje van haar stoel en leunt op een agressieve manier over het bord heen, zoals ze dat wel vaker doet, met haar handen tegen het voorhoofd gedrukt, alsof ze op pure wilskracht een betere strategische positie kan afdwingen. Phiona houdt stug vol, maar weet zich niet meer te herstellen. Toch is de winnares naderhand onder de indruk van haar tegenspeelster. 'Ze is een soort spons,' zegt Kagramanov. 'Ze zuigt alle informatie op die je haar geeft en gebruikt die vervolgens tegen je. Iedereen kan leren hoe je een zet moet doen en hoe je moet reageren op een bepaalde zet van de tegenstander, maar als je zo jong bent en dan al kunt redeneren zoals zij dat doet, kun je het volgens mij heel ver schoppen.'

21 september 2010

Lieve mama,

Ik groet je in de magtige naam van Jezus cristus. Ik heb je deze brief geschreefen omdat ik je wil vertellen dat het nu hier niet zo goet is en het regende in de ogtent en het is nu egt heel kout. Ik wil niet eten. Ik ben dit niet gewent. Elke keer dat het onbijtijd is ben ik niet lekker en ik denk dat ik moet overgefen. Maar laat ik tot God bidden en mischien dat het dan goet komt. Wat ik wel leuk vint is dat we heel veel kadoos gekreegen hebben, ook al verloor ik mijn eerste potje, maar ik zal de folgende winnen, dat beloof ik moeder. Mijn koots zegt dat ik heel goet speelen moet. ik weet zeeker dat ik hem niet teleur ga stellen. Ik ga mijn best doen. ik zorg dat ik vijf potjes win, ook al speel ik tegen heel sterke frauwen. Ik bid God dat hij belofte moogelek maakt. In naam van Jezus bid ik amen.

Phiona boft dat ze hier is. Het vrouwenteam van Uganda heeft namelijk nog nooit eerder aan een schaakolympiade meegedaan, omdat daar nooit voldoende geld voor was. Dit jaar heeft de voorzitter van de FIDE, de wereldschaakbond, echter sponsors voor het Ugandese team weten te vinden, in de hoop dat het land als dank dan voor zijn herverkiezing zal stemmen. Phiona kan dat soort meevallers heel goed gebruiken.

Omdat ze op de tweede dag van de olympiade de boel wil verkennen, is ze al vroeg aanwezig. Ze ziet Afghaanse vrouwen in boerka, Indiase vrouwen in sari en Boliviaanse vrouwen met poncho en zwart hoedje. Ze ziet een blinde schaker en vraagt zich af hoe dat kan. Ze ziet een Irakese vrouw die opeens op haar knieën gaat zitten en begint te bidden in de richting van een plek die ze Mekka noemt.

Voor haar volgende partij, tegen de Taiwanese Yu-Tong Elaine Lin, trekt Phiona stiekem haar gympen uit. Ze heeft nog nooit met schoenen aan geschaakt. Lin staart stoïcijns naar het schaakbord en lijkt Phiona's aanwezigheid amper op te merken. Halverwege het spel begaat Phiona een tactische fout, waardoor ze twee pionnen verliest. Lin maakt later een soortgelijke blunder, maar Phiona heeft dat pas door als het al te laat is en daardoor mist ze een kans om de partij in haar voordeel te beslissen. Vanaf dat moment staart Phiona vooral terneer- geslagen in de verte, omdat het te pijnlijk is om naar de stelling te

kijken die nog op het bord staat. De partij verloopt verder voorspelbaar en ze verliest terwijl ze weet dat ze had kunnen winnen.

Phiona staat op en rent linea recta naar de parkeerplaats. Coach Robert heeft haar gewaarschuwd dat ze er niet in haar eentje op uit mag gaan, maar Phiona stapt niettemin in het shuttlebusje en gaat in haar eentje terug naar het hotel, waar ze meteen naar haar kamer loopt en zich, zoals tienermeisjes dat kunnen, snikkend op haar hoofdkussen stort. Haar coach probeert haar later die avond moed in te spreken, maar Phiona is ontroostbaar. Dit is de eerste keer van haar leven dat ze moet huilen vanwege een schaakpotje. Phiona heeft bepaald geen gemakkelijke jeugd gehad, maar ze kan zich niet herinneren wanneer ze voor het laatst heeft gehuild.

Opening

1

Land van kikkers

Hakim Ssewaya, die al veertig jaar in Katwe woont, staat voor zijn hutje. Tijdens de veelvuldige overstromingen in de sloppenwijk loopt het rioolwater zó naar binnen.

Ze moest wel. Nakito Jamidah had al vier onwettige kinderen, onder wie een tweeling die vlak na de bevalling was overleden, en ze was niet langer welkom in haar ouderlijk huis in het Ugandese dorpje Namilyango. Jamidah werkte als kokkin op de lagere school in Lugala waar ze tien jaar geleden als achtjarige leerlinge voor het laatst in de schoolbankjes had gezeten. Toch kon ze haar twee overgebleven kinderen niet onderhouden, die daarom bij hun grootouders woonden. De vader van haar kinderen, die er meerdere relaties op na hield, had in het leger gezeten, was aan de drank en had Jamidah vaak geslagen. Hij kwam op een dag dronken naar de school in Lugala toe en schopte woedend een pan met kokendhete pap over Jamidah heen. Ze liep zulke ernstige brandwonden op dat ze vreesde voor haar leven. Ze moest daar echt weg.

En zo was ze in de grote stad beland.

Toen Jamidah in 1971 in Kampala aankwam, was de uitdijende hoofdstad van Uganda een stoffige chaos met veel te veel verkeer, wat in de jaren erna alleen maar erger zou worden. Het kleine Oost-Afrikaanse land – dat in het oosten aan Kenia grenst, in het noorden aan Sudan, in het westen aan de Democratische Republiek Congo en in het zuiden aan Tanzania, Rwanda en het Victoriameer – had zich negen jaar daarvoor van Groot-Brittannië losgemaakt. Net als zoveel andere kersverse Afrikaanse landen had ook deze voormalige kolonie te lijden van allerlei groeistuipen. De koloniale landkaart van het continent was lukraak ontstaan, alsof iemand een kind met een doos krijtjes zijn gang had laten gaan. De vier voornaamste stammen van Uganda, die geen taal, cultuur of gebruiken deelden, maar die tot dan toe wel een gezamenlijke koloniale vijand hadden gehad, slaagden er binnen die kunstmatig gevormde grenzen niet langer in om in harmonie samen te leven. Het land dreigde ten onder te gaan aan een burgeroorlog waaraan geen einde leek te komen.

Het verhaal van de postkoloniale Ugandese politiek is het relaas van een luitenant die zijn generaal verraadt. In hetzelfde jaar dat Jamidah naar Kampala verhuisde, zette Idi Amin, de opperbevelhebber van het

Ugandese leger, president Milton Obote af. Idi Amin zou later de wreedste dictator uit de Afrikaanse geschiedenis worden.

Amin was een voormalige bokskampioen, die de lagere school nooit had afgemaakt en die in 1946 assistent-kok was geworden bij de King's African Rifles, het toenmalige koloniale leger. Hij was vervolgens naar de infanterie overgestapt en was langzaam maar zeker opgeklommen, waarbij tijdens de wrede militaire strijd in Kenia en Somalië al duidelijk werd dat hij koste wat kost wilde winnen. Direct na de staatsgreep beloofde Amin nog dat er vrije verkiezingen zouden worden gehouden, maar die kwamen er nooit. Een week na de coup benoemde Amin zichzelf tot president van het land en gaf zichzelf de titel Zijne Excellentie, President voor het leven, Veldmaarschalk Al Hadji Doctor Idi Amin Dada, VC, DSO, MC, Veroveraar van het Britse Rijk in Afrika in het algemeen en van Uganda in het bijzonder. Een andere eretitel waar hij prat op ging, was Heer van alle dieren op het land en alle visen in de zee.

Van Amin was bekend dat hij zich graag door blanke Ugandezen op een troon liet ronddragen en hen voor hem liet neerknielen terwijl persfotografen dat vastlegden, opdat de hele wereld het kon zien. Hij was vol lof over Hitlers aanpak van de Joden, dreigde een oorlog tegen Israël te beginnen, schoffeerde andere wereldleiders en maakte een lange neus naar de voormalige koloniale heerser door zich als koning van Schotland aan te bieden om de Schotten naar hun rechtmatige onafhankelijkheid van Engeland te leiden. Hij was een bondgenoot van de Libische dictator Khaddafi en lonkte naar de Sovjet-Unie. Onder Amins terreurbewind werden daadwerkelijke en vermeende politieke en etnische vijanden allemaal vermoord, wat aan naar schatting een half miljoen Ugandezen het leven heeft gekost. Er waren zelfs geruchten dat Amin een kannibaal zou zijn, die de organen van zijn slachtoffers opat.

Amin bleef uiteindelijk acht jaar aan de macht, wat voor de economie van het land funest uitpakte. Zo zette hij in 1972 tienduizenden Indiase kooplui het land uit, een bevolkingsgroep waarvan de financiële infrastructuur van het land grotendeels afhankelijk was. Hij gaf hun winkels aan soldaten, die vervolgens zeventien shirtjes voor zeventien Ugandese shillings verkochten, gewoonweg omdat ze niet beter wisten. Nadat hij zo'n beetje de hele middenklasse had verbannen, stortte de economie langzaam maar zeker in, en al snel zat de helft van

de nooddruftige bevolking onder de internationale armoedegrens. Vervolgens nationaliseerde hij alle landbouwgrond en onteigende boerderijen van Ugandese dorpelingen die soms al eeuwenlang familiebezit waren. Andere stammen kwamen tegen Amin en zijn Kakwa-stam in opstand en de hoofdstad werd overspoeld door vluchtelingen die op zoek waren naar een veilig heenkomen. Velen van hen werden meteen na aankomst naar de sloppenwijk Katwe verjaagd, een buurt waar niemand wilde wonen.

Jamidah en haar twee zoons, Hakim Ssewaya en Moses Sebuwufu (in Uganda krijg je de achternaam van de stam van je vader), wisten in Katwe een klein onderkomen vlak bij een benzinstation te vinden, waar Jamidah dronk verkocht vanuit een stalletje. Toen haar huurachterstand steeds verder opliep en ze vreesde op straat te worden gezet, hoorde ze van een klant over een oude man die even verderop in het moeras onder aan de heuvel woonde en daar goedkope stukjes land in de verkoop wilde doen. 'Hoewel mijn moeder die man dolgraag wilde spreken, was ze ook een beetje bang voor dat gebied, omdat het echt een soort jungle was en niemand daarnaartoe durfde,' vertelt Hakim.

Uiteindelijk wist Jamidah toch een ontmoeting met deze Qasim te regelen op zijn werk in Nasser Road, waar hij hielp met het verscheuren van kranten, waarvan de snippers later in jutezakken werden gedaan als vulling voor matrassen. Qasim was een Tanzaniaan en hij vertelde Jamidah dat hij vroeger aan het hof van de kabaka had gediend, de koning van Buganda en de Baganda-stam, waarvan het voorouderlijke grondgebied een groot deel van Kampala en het omliggende terrein in het zuidelijke deel van het land omvatte. Daar komt de naam Uganda ook vandaan. Qasim legde Jamilah uit dat hij tijdens de jaren zestig in het paleis van de kabaka hoog boven op de heuvel had gewerkt en dat een van de stamoudsten hem dat land had gegeven omdat het voor hen geen enkele waarde bezat, aangezien het voor een Baganda-stamlid beneden zijn waardigheid was om in een moeras te gaan slapen.

Jamidah stemde ermee in nog een keer met Qasim af te spreken, ditmaal op zijn land, waar ze een braakliggend stukje grond bekeken. En zo werd Jamidah in 1971 de eerste die terrein in het laagland van Katwe aankocht. De aankoopprijs bedroeg 1,2 cent, maar ze kon niet meer dan 0,8 cent aanbetalen en kon het resterende bedrag pas na een paar maanden werken voldoen.

Katwe was destijds een dichtbegroeid gebied van zo'n vier vierkante kilometer met olifantsgras, mangobomen, yamplanten en ontelbaar veel kikkers, die 's nachts zo ontstellend veel kabaal maakten dat Hakim en Moses er niet van konden slapen. Jamidah noemde het door Qasim geclaimde gebied dan ook Nkere, wat vrij vertaald 'land van kikkers' betekent. Dit gebied werd na verloop van tijd een van de negentien buurten waar de uitgestrekte sloppenwijk Katwe tegenwoordig uit bestaat.

Qasim was een excentrieke oude man, die gekleed ging in een 'ska' van aan elkaar genaaide sokken, muntjes in zijn oor stopte en nooit schoenen droeg. Zijn huisje stond midden tussen de bomen, omringd door bijenkorven en groene slangen. Hakim vermoedde dat Qasim, die zelf zei dat hij ouder dan tachtig was, een soort medicijnman was.

Jamidahs land lag niet ver van Qasims huis, zodat de oude man Hakim vaak bij zich riep om wat drinkwater voor hem te halen of hem te helpen met het schoonmaken van een kop van een net geslachte koe. Ondertussen vertelde hij Hakim dan allerlei verhalen over hoe de kabaka zijn troepen mobiliseerde en de strijd met andere stammen aanging. Aan het eind van de middag stookte Qasim stevast een vuurtje in zijn hut en zong dan liedjes in een mysterieuze taal die Hakim niet verstond.

Op een dag moest Hakims moeder haar stalletje met drank hals-overkop verlaten omdat het benzinstation was opgekocht door een Indiase immigrant, die daar geen zwarte koopvrouw duldde. Jamidah verstopte zich in de buurt onder een paar bomen en bracht vanaf daar haar drank alsnog aan de man. Toen Idi Amin alle Indiërs het land uit zette, kwam het benzinstation weer in handen van een zwarte Ugandees en kon Jamidah weer terug naar haar oude kraampje. Omdat de zaken voorspoedig verliepen, kon ze het hutje op haar land zelfs wat uitbreiden. Ze hadden nu maar liefst drie kamertjes en een dak van golfplaten in plaats van papyrusbladeren, dat natuurlijk veel beter bestand was tegen de veelvuldige hoosbuien. Ze had zelfs voldoende geld om Hakim naar St. Peter's te kunnen sturen, de middelbare school op een heuvel in de wijk Nsambya, waar hij zo goed bleek te kunnen voetballen dat hij daar al snel bekend kwam te staan als de 'Pelé van St. Peter's'.

In 1980 viel Katwe ten prooi aan een van de vele burgeroorlogen die het land teisterden. Omdat de sloppenwijk de meeste Ugandezen een

doorn in het oog was, was Katwe de ideale plaats voor slachtpartijen. Regeringstroepen vermoordden iedereen van wie ze vermoedden dat die een rebel was. Op een dag werd Hakims grootmoeder, Mariam Nakiwala, neergeschoten. Ze bloedde voor het huisje van de familie dood, zonder dat Hakim haar kon helpen. Hij kroop weg in een donker hoekje, met zijn hand voor de mond van zijn tweejarige neefje Simon, omdat hij wist dat als ze ook maar een kik gaven, zij als ooggetuigen ogenblikkelijk zouden worden vermoord. Uiteindelijk vluchtte Hakim met de rest van zijn familie naar een ander deel van Katwe, waar ze een jaar lang bleven en er met enige regelmaat getuige van waren dat mensen levend verbrand werden. De soldaten gingen daarbij soms zo grondig te werk dat van een van Hakims vrienden uiteindelijk alleen nog maar een verkoold been overbleef.

Maar de grootste dreiging in Katwe ging uit van het water. Hakim weet niet beter dan dat je in de sloppenwijk continu met een wat onrustig gevoel naar de hemel kijkt. Katwe is van nature een moeras en het grondwaterpeil staat er zo hoog dat het gebied na bijna elke regenbui meteen overstroomt. Soms komt het water zo hoog te staan dat Hakim naar het dak moet vluchten, en het duurt soms dagen voor hij weer in zijn hutje kan om de boel leeg te hozen.

Jamidah, die in 1994 overleed, zou uiteindelijk tien kinderen van drie verschillende vaders krijgen, maar Hakim en Moses zijn de enige die nog in leven zijn. Hakim werkt tegenwoordig voor een taxibedrijf en is nog steeds net zo straatarm als toen hij voor het eerst in de sloppenwijk aankwam. Een paar jaar geleden liet zijn vrouw hem en hun zes kinderen in de steek toen hun huisje na een enorme overstroming tot aan de nok toe vol water stond. Maar Hakim blijft, omdat het het enige thuis is dat hij kent. 'Ik maak me soms zo veel zorgen dat ik niet kan slapen,' vertelt Hakim. 'Ik ben genooddaakt kapotte shirtjes te dragen, zodat ik dan hopelijk nog iets voor mijn kinderen kan sparen. Wat me vooral zorgen baart, is dat ik niets voor mijn kinderen heb geregeld. Als ik doodga, weet ik niet wat er met ze zal gebeuren. Ze zullen meteen de volgende dag al geen suiker meer hebben.'

Hakim Ssewaya schat dat hij achtenveertig jaar oud is en hij woont al veertig jaar in Katwe. Tijdens die eerste vijftien jaar maakte hij tien regeringswisselingen mee. In Katwe merkte je dat door een nieuwe toestroom van de desbetreffende stam, mensen die hoopten dat ze op de een of andere manier konden profiteren van het feit dat een van

hun mensen nu aan de macht was. Uiteindelijk kwam Yoweri Museveni in 1986 na de zoveelste staatsgreep aan de macht en hij is nu, in 2012, nog steeds president. Niet dat de Ugandezen zo blij met hem zijn, maar ze zijn alle opstanden en oorlogen zo langzamerhand beu.

‘Toen de oorlog in 1986 was afgelopen, kwamen de mensen heel snel weer terug naar Nkere,’ vertelt Hakim. ‘Veel mensen waren vanwege de oorlog gevlucht en naar elders in Katwe gegaan, maar zodra ze begrepen dat het geweld voorbij was, kwamen ze terug. Het leek wel alsof ze een voor een waren vertrokken, maar met z’n drieën tegelijk terugkwamen. Je zou je kunnen afvragen waarom zoveel mensen desondanks op zo’n verschrikkelijke plek blijven wonen. Waarschijnlijk omdat hier alleen maar mensen zijn die nergens anders naartoe kunnen.’

Ze kwamen. En ze bleven komen.

Toen Qasim overleed had hij al zijn land stukje bij beetje verkocht aan honderden eigenaren, en er was amper nog plek om hem ergens te begraven. Zijn graf bevindt zich tegenwoordig in een open riool.

Vanuit alle uithoeken van Uganda kwamen mensen naar Kampala, in de hoop op een beter leven in de grote stad, waar de huizen immers elektriciteit hadden en er betere ziekenhuizen en scholen waren. Ze kwamen daarheen omdat je niet eeuwig kunt doorgaan met het opdelen van voorouderlijk land om dat aan de zoons van een nieuwe generatie te schenken, omdat er op een zeker moment dan niet genoeg land meer over is. Soms kwamen ze eenvoudigweg naar Kampala omdat Idi Amin hun land had afgepakt, of omdat ze gehoord hadden dat buitenlandse hulp allereerst aan de mensen in de stad wordt gegeven en het platteland vaak niet eens bereikt. Ze kwamen naar Kampala om te ontsnappen aan het oorlogsgeweld, dat vooral in het oerwoud plaatsvond, of omdat ze aids hadden en medische hulp zochten. (Op het hoogtepunt van de epidemie leed naar schatting zo’n vijftien procent van de volwassenen in het land aan de ziekte, die vooral door onveilige seks werd verspreid.) En ten slotte kwamen ze naar Kampala omdat er in de dorpen geen geld was en ze zich al rijk voelden als ze een paar shilling per dag opstreken, ook al verdienden ze dan nog steeds minder dan ze nodig hadden om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Daarom kwamen ze dus naar Kampala. En dan?

‘Het is een valstrik,’ zegt John Michael Mugerwa, een Ugandese bisschop van de pinkstergemeente, die al bijna dertig jaar in Katwe werkt. ‘Als je je dorp verlaat, koester je allerlei grootse dromen, waarbij je de stad associeert met alles wat goed is, en fijn en succesvol en rijk. Mensen zetten alles op alles om naar de stad te kunnen, totdat ze erachter komen dat het toch niet helemaal is wat ze gedacht hadden. In Kampala groeit het geld niet aan de bomen. De valstrik bestaat erin dat, wanneer je je dorp verlaat om naar de stad te gaan, je de mensen thuis de belofte hebt gedaan dat je een beter leven tegemoet gaat. Vaak hebben mensen al hun bezittingen verkocht om naar de stad te kunnen en hebben ze dus ook niets om naar terug te gaan.’

En dan?

‘Stel je voor dat je echt over geen enkele praktische vaardigheid beschikt, behalve dat je je eigen landje kunt bewerken, dus kunt zaaïen en wieden, en dat je niet naar school bent geweest en niets hebt geleerd wat je in de stad te gelde kunt maken,’ zegt Mugerwa. ‘Als je in Kampala aankomt, heb je een soort vluchtelingenstatus, niet omdat je iets fout hebt gedaan, maar omdat je niets kunt. En dus moet je naar een plek gaan waar je niet al te veel opvalt en ook niet in verkeerde handen zult vallen. Dat betekent dat je dan meestal terecht komt op een wat schimmige plek, waar niemand je vraagt wie je bent of waar je vandaan komt en waar je aanwezigheid eigenlijk amper wordt opgemerkt.’

Daarom kwamen ze dus naar Kampala. En ze bleven. Omdat ze een plek nodig hadden waar ze konden verdwijnen.

In Katwe dus.

Katwe is de grootste van de in totaal acht sloppenwijken die Kampala telt en het is een van de afschuwelijkste plekken op aarde. De boel overstroomt zo vaak dat veel bewoners uit angst om te verdrinken in hangmatten vlak onder het dak slapen. Het afval stroomt door geulen langs de smalle padjes tussen de dicht op elkaar staande krotten en bij een overstroming spoelt het dus gewoon naar binnen. Al het afval uit het centrum van de stad wordt in Katwe gedumpt. Een vuilnis-ophaaldienst is er niet. Het is er vergeven van de vliegen. En de stank is onbeschrijflijk.

Als Katwe niet onder water staat, is de grond één grote samengeklonterde moddertroep, verontreinigd door rioolwater. Er groeit helemaal niets meer. De zwerfhonden, de ratten, het langhoornvee en de

mensen voeren een overlevingsstrijd in dit toch al overvolle gebied, waar het elke dag drukker wordt. Zodra er ergens een plekje vrijkomt, wordt daar ogenblikkelijk een nieuw gammel hutje neergezet, tot er een projectontwikkelaar komt die besluit dat dat stukje grond enige waarde heeft en de boel platbrandt. En zo komen mensen op straat te staan door branden die door anderen worden aangestoken.

In Katwe bedoelen ze met 'stromend water' water dat je elders in de krottenwijk haalt, meestal bij een vervuilde gemeenschappelijke put of bij een brak poeltje. Stroom is voor de meeste inwoners van Katwe veel te duur, als het al beschikbaar is. Huisbazen duiken met enige regelmaat op met een tas vol hangsloten en als je de huur niet kunt betalen, word je zonder pardon op straat gezet en buitengesloten.

Je hebt in Katwe geen straatnaambordjes. Er zijn geen adressen. Het is een doolhof van diepe geulen en gammele krotten. Het is een plek waar je moet zien uit te vinden hoe laat het is door te kijken naar hoe je schaduw op de grond valt. Er zijn geen klokken. Er zijn geen kalenders. Omdat het bijna pal op de evenaar ligt, kent Katwe evenmin seizoenen, wat bijdraagt aan het eentonige, bijna lusteloze karakter van het dagelijks leven. Vandaag lijkt op gisteren en gisteren lijkt op morgen. In Katwe hangt je voortbestaan af van moed en vastberadenheid, maar ook van een flinke dosis gewiektheid en geluk. Tijdens Amins dictatuur, toen Uganda gebukt ging onder een internationaal handelsembargo, werd Katwe een mekka van reserveonderdelen. Alles wat er op de zwarte markt te krijgen viel, kon je in Katwe vinden, waar mensen te midden van alle ellende een cruciale vindingrijkheid ontwikkelden.

Als je in Katwe woont, hoopt de rest van de Ugandese bevolking dat je daar ook maar vooral zult blijven. In de wat beter gesitueerde woonwijken die aan Katwe grenzen, worden de huizen, benzinstations en supermarkten bewaakt door geüniformeerd bewakingspersoneel met AK-47's. Vanuit elk onderkomen in Katwe kun je de hoogbouw in het centrum zien, dat op loopafstand ligt. Elke dag trekken kinderen uit de sloppenwijk naar het stadscentrum om daar te bedelen of zakken te rollen, en keren dan 's avonds weer terug naar Katwe.

In Katwe is het leven zó vergankelijk dat het lastig is om te weten welk kind nou precies bij welke volwassene hoort. Er wonen bijna uitsluitend alleenstaande moeders met kinderen, die lukraak van het ene krot naar het andere worden doorgegeven. Iedereen is op weg,

maar niemand vertrekt. Er wordt wel gezegd dat wie in Katwe wordt geboren, er ook zal sterven. Niemand hier is immuun voor dodelijke ziektes, voor geweld of voor honger, maar er wordt niet stilgestaan bij persoonlijke tragedies, want die komen veel te vaak voor. De meeste kinderen in Katwe hebben geen vader en als er al een man in hun leven is, worden ze vaak door die persoon geslagen of misbruikt. Mannen gebruiken de vrouwen van Katwe vooral voor de seks en als kinderopvang. Een groot deel van de vrouwen die er wonen, werkt in de prostitutie, en op den duur raken de meesten dan ook zwanger. Ze kunnen het zich alleen niet veroorloven om te stoppen met dat werk en daarom moeten ze hun kinderen 's nachts achterlaten in een afgesloten onderkomen. Het komt geregeld voor dat ze er de volgende ochtend bij thuiskomst achter komen dat hun kinderen zijn verdronken of bij een brand zijn omgekomen omdat het kerosinelampje dat dienstdeed als nachtlampje is omgevallen.

Bisschop Mugerwa schat dat bijna de helft van alle tienermeisjes in Katwe een of meerdere kinderen heeft. Doordat er in Katwe en de nabijgelegen krottenwijken geen anticonceptie beschikbaar is, is de gemiddelde leeftijd in het land de laagste ter wereld, namelijk veertien jaar. Door het bijzonder hoge geboortecijfer zijn er veel jonge kinderen, maar de benodigde infrastructuur om ze op te voeden en te scho-len ontbreekt. Veel van hen belanden uiteindelijk in hopeloze situaties dakloos op straat en als ze zouden verdwijnen, zouden ze vermoedelijk niet eens worden gemist. De jeugd van Katwe gaat gebukt onder een overweldigend stigma, een gevoel van verslagenheid en een soort berusting dat ze het toch nooit beter zullen krijgen dan anderen in hun omgeving. Overleven is belangrijker dan iets presteren. 'Vergeet niet dat we het over kinderen hebben die andere kinderen moeten opvoeden,' vertelt bisschop Mugerwa. 'Dat noem je "de keten van armoede". Een alleenstaande moeder kan het gezin niet draaiende houden. Haar kinderen komen daardoor op straat terecht, en krijgen zelf ook weer kinderen voor wie ze niet kunnen zorgen. Het is een cyclus van misère die bijna niet te doorbreken valt.'

Toen Harriet Nakku in 1980 in Katwe aankwam, zag je de chaos van al die krakkemikkige hutjes met veel te veel mensen al zover het oog reikte.

En de kikkers, die waren allang verdwenen.

Harriet Nakku was niet gewenst. Niet gepland. Ze was een ongelukje, zoals dat voor zoveel kinderen in Uganda geldt, voor zover je een kind dat geboren wordt omdat je geen voorbehoedmiddelen gebruikt tenminste een ongelukje kunt noemen. Je zou misschien beter kunnen zeggen dat Harriet een kind was van wie haar ouders hadden gewenst dat ze nooit zou zijn verwekt. Haar moeder, Kevina Nyanzi, was niet getrouwd met haar vader, Livingstone Kigozi, die nog een paar andere vrouwen had. Nyanzi sprak stiekem met Kigozi af. Harriet was het resultaat van een van die afsprakes.

Ze werd geboren in Seeta, in het dorp van haar vader, vijftien kilometer buiten Kampala. Harriet vermoedt dat ze in 1969 is geboren. Omdat ze een onwettig kind was, werd ze in het huis van Nyanzi's zus geboren. Nyanzi trok daarna samen met Harriet in bij een tante, in het nabijgelegen dorpje Nantabulirwa. Harriet woonde tot omstreeks haar zesde bij haar moeder, tot ze naar school moest en Nyanzi haar dochttertje aan de vader van het meisje gaf, omdat zij het schoolgeld niet kon betalen.

'Ik woonde bij mijn vader met mijn stiefbroertjes en -zusjes, en mijn vader liet ons daar soms wekenlang alleen met mijn stiefmoeder, zonder enige steun, omdat hij elders andere vrouwen te onderhouden had,' vertelt Harriet. 'Mijn vader was een charmeur. Hij was een foute man. Het ging hem alleen maar om zijn eigen plezier. Omdat ik niet echt bij de familie hoorde, had ik het daar verre van makkelijk, en daarom besloot mijn vader me toen maar naar mijn grootmoeder te brengen.'

Harriet woonde bij haar grootmoeder Miriam, tot ze op een gegeven moment allemaal zweren en wonden over haar hele lichaam kreeg. Oma Miriam had geen geld om haar daarvoor te laten behandelen en zo werd Harriet weer teruggestuurd naar haar moeder. Nyanzi woonde inmiddels in Katwe en ze verdiende wat geld door cassave te bereiden – een groente die in Uganda veel wordt gegeten en die rijk is aan voedingsstoffen – en die 's avonds op straat te verkopen. Toen Harriets gezondheid eenmaal verbeterde, dankzij de medicijnen van een gratis kliniek in de wijk, ging ze haar moeder helpen met het bereiden van mais, die ze in hetzelfde kraampje aan de man brachten. Harriet ging in het begin wel naar school, maar moest tot tweemaal toe stoppen omdat haar moeder het schoolgeld niet meer kon opbrengen. Harriet zat in de tweede klas van de lagere school toen Nyanzi

haar weer terugstuurde naar haar vader in Seeta, in de hoop dat hij ervoor kon zorgen dat ze de lagere school zou afmaken. Kigozi zorgde daar alleen niet voor en in de daaropvolgende paar jaar leidde Harriet daar een kwijnend bestaan. ‘Al toen ik klein was, had ik nooit echt plezier,’ vertelt Harriet. ‘Ik was niet iemand die zomaar gewoon lol kon maken. Ik kan me niet herinneren dat ik toen ooit blij was.’

Toen Harriet ongeveer twaalf jaar oud was, besloot haar moeder haar weer mee naar Katwe te nemen, waar het hele proces van voren af aan begon. Omdat er nooit genoeg geld was, ging ze soms wel en dan weer niet naar school, tot ze in de vierde klas van de lagere school, wat in Uganda P4 wordt genoemd, definitief van school ging.

‘Ik wilde op school al verpleegkundige worden,’ vertelt Harriet. ‘Ik bewonderde verpleegkundigen, om het uniform dat ze droegen en om hun hele manier van leven. Ik bewonderde eigenlijk alles aan ze. Ik vond het vreselijk dat ik van school moest. Ik koesterde geen hoop dat ik later als ik ouder was nog naar school zou kunnen, omdat ik al op heel jonge leeftijd was gestopt. Ik zou me schamen als ik dan tussen al die kleintjes moest zitten.’

Harriet ging van school toen ze nog niet eens haar eigen naam had leren lezen en schrijven.

Vanaf dat moment ging ze volop meehelpen in het etensstalletje van haar moeder. Een van Harriets vaste klanten was een wat oudere man, Godfrey Buyinza, die vlak bij hun kraampje woonde. Buyinza kwam elke dag even langs voor wat eten en voor een praatje met Harriet, en vaak stopte hij haar dan wat extra geld toe. Die fooi was als lokmiddel bedoeld, een manier waarop je iemand in de sloppenwijk probeert te verleiden. Na een tijdje begon Harriet met enige regelmaat langs Buyinza’s werkplaats te gaan en soms bracht ze de nacht bij hem door, in de hoop hem daarmee te paaien. In Katwe is de overstap van iemand het hof maken naar prostitutie snel gemaakt.

Buyinza was destijds zevenendertig, Harriet vijftien. Hij had al drie kinderen bij een vrouw van wie hij gescheiden was, die in een dorpje verderop woonden, en hij beschikte over net voldoende geld voor gezinsuitbreiding. In Uganda noem je mannen zoals Buyinza ‘suiker-ooms’.

‘Die man was echt een goede vriend en ik bracht steeds meer tijd bij hem door,’ vertelt Harriet. ‘En toen had ik hem. Ik denk dat we toen ongeveer een halfjaar iets hadden en ik werd verwend.’

Harriet schat dat ze ongeveer zestien was toen ze haar eerste kind kreeg. Haar dochter werd rond middernacht geboren en Harriet besloot haar Night te noemen. Uganda kampte in die jaren met een guerrillaoorlog. Buyinza keerde terug naar zijn geboortedorp Buyubu, omdat het in Katwe te gevaarlijk was en mannen daar vaak werden ontvoerd en dan gedwongen werden om mee te vechten. Harriet en Night bleven bij Nyanzi wonen, tot Nyanzi maanden later Buyinza opeens weer in Katwe zag lopen. ‘Mijn moeder vroeg heel vaak: “Waar is de vader van je kind gebleven?”’ vertelt Harriet. ‘Dus toen hij terug was, zette mijn moeder me het huis uit en moest ik bij hem gaan wonen.’

Buyinza had een klein huurhuisje vlak bij Katwe, in Salaama Road. Het gezinnetje trok daarin toen Night ongeveer een jaar oud was. Buyinza werkte als lasser en Harriet vond een baan op de lagere school New African Child, waar ze in de kantine pap en ander eten bereidde en verkocht.

‘In het begin was het allemaal niet zo heel slecht; hoewel we straatarm waren, hadden we net genoeg om rond te komen,’ vertelt Harriet. ‘We hadden een fijn huisje en soms nam hij me zelfs mee voor een bezoek aan zijn dorp. Hij had geen problemen, was niet aan de drugs, hij rookte niet en hij dronk niet. Hij hield vooral van voetbal. We waren allemaal ook gezond. Ik vond dat ik een goed leven had.’

Harriet kreeg in de tien jaar dat ze in Salaama Road woonden nog drie kinderen: Juliet, Brian en Phiona. Buyinza was dol op zijn kinderen en kwam tijdens de lunchpauze vaak even thuis en nam ze dan mee om wat te eten, vaak gevolgd door nog een kleine traktatie, zoals wat suikerriet van een straatverkoper. ‘s Avonds ging de hele familie soms naar een videohal om daar een film te kijken, of ze wandelden naar een voetbalwedstrijd verderop in de wijk.

‘Ik herinner me van mijn vader vooral dat hij heel erg veel van ons hield,’ vertelt Brian. ‘Ik hoorde hem ‘s avonds tegen onze moeder zeggen dat hij het zo leuk vond om dingen met ons te doen.’

Twee maanden na de geboorte van Richard, hun vijfde kind, merkte Harriet dat Buyinza er anders uit begon te zien. Hij werd steeds dunner en at amper nog. Harriet vertelt dat ze bezorgd was en dat ze hem op een gegeven moment vroeg: “Ben je ziek? Moet je naar het ziekenhuis?” Maar hij wilde er niet over praten en zei alleen: “Het gaat prima met me.” Maar het ging juist steeds slechter met hem. Tot hij op een

dag niet thuiskwam van zijn werk. Ik had geen idee waar hij was. Hij had ons die ochtend alleen wat geld voor die dag gegeven. Ik was kwaad omdat hij zei dat hij niet ziek was en ik ging ervan uit dat hij ons dus had verlaten.'

Harriet kon het in Salaama Road niet rooien zonder haar man. Ze kon de huur al snel niet meer opbrengen en doordat ze toen ze zwanger was, was gestopt met werken, had ze ook geen inkomsten. Ze werd uiteindelijk op straat gezet en nam haar kinderen mee naar haar moeder. Ze verkocht al hun bezittingen om ze te eten te kunnen geven.

In het voorjaar van 1999, zo'n drie maanden nadat Buyinza uit haar leven was verdwenen, kreeg Harriet op een dag bezoek van een van de dochters uit zijn eerste huwelijk. Ze vertelde Harriet dat Buyinza ernstig ziek was. Harriet hoorde van zijn dochter dat hij was teruggegaan naar zijn geboortedorp en dat zij er zo snel mogelijk met haar kinderen naartoe moest gaan. Ze gaf Harriet wat geld voor de reis. Ze schrokken toen ze in Buyubu zagen hoezeer Buyinza achteruit was gegaan. Hij zag eruit als een wandelend lijk, kon niet meer praten en stak alleen nog maar huilend zijn arm uit naar de kleine Richard.

'Toen ik in het dorp aankwam, herkende ik mijn eigen man niet eens, omdat hij zo ontzettend dun was geworden,' vertelt Harriet. 'Ik probeerde voor hem te zorgen, maar het was echt hopeloos. Op dat moment besepte ik pas dat hij aids had.'

Buyinza wist dat hij aids had, maar had het niet over zijn hart kunnen verkrijgen om het Harriet te vertellen, uit angst dat ze zich dan zorgen zou maken dat zij ook besmet was. Godfrey Buyinza overleed vier dagen nadat zijn vrouw en kinderen in Buyubu waren aangekomen.

'Na de begrafenis zeiden de familieleden van mijn echtgenoot dat ze niet geloofden dat ik nog langer voor mijn kinderen kon zorgen,' vertelt Harriet. 'Ik protesteerde wel, maar ze wisten me ervan te overtuigen dat ik de kinderen voor de nodige stabiliteit beter daar kon laten. Ik zou eerst in mijn eentje teruggaan naar Katwe om te kijken hoe het nu verder moest.'

Harriet keerde met de baby terug naar Kampala. Ze was daar nog geen drie weken, of Buyinza's dochter kwam weer naar haar toe, ditmaal om haar te vertellen dat Juliet, de op een na oudste, ziek was geworden. Het meisje was al overleden tegen de tijd dat Harriet in Buyubu aankwam. 'Misschien dat Juliet in shock was door de dood

van haar vader, want ze hield heel erg veel van hem,' zegt Harriet. 'Het kan ook malaria zijn geweest, maar ik denk echt dat ze niet zonder hem verder wilde.' Juliet werd naast haar vader in het familiegraf in Buyubu begraven.

Harriet nam haar kinderen mee terug naar het hutje van haar moeder in de sloppenwijk. Ze vreesde voor hun leven. Ze was bang dat zijzelf ook aids had en vroeg zich af of ze nog genoeg tijd zou krijgen om haar vier overgebleven kinderen groot te brengen. Harriet begon op een gegeven moment zelfs aan zelfmoord te denken, omdat ze niet dezelfde lijdensweg als haar echtgenoot wilde afleggen. Die eerste avond dat het hele gezin in Katwe weer bij elkaar was, drukte Harriet Night, Brian, Phiona en Richard op de stoffige vloer in het hutje van haar moeder dicht tegen zich aan. 'Als ik dan moet sterven, laat me dan sterven met jullie, mijn kinderen,' fluisterde ze.